

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ #3

Τι ακριβώς είναι τα «λοκντάουν» και γιατί στο διάλογο έλκουν την ονομασία τους από την ιστορία της ταξικής πάλης του προλεταριάτου της βιομηχανίας; Με ποια ακριβώς κριτήρια αποφασίζεται η «επιβολή» τους και ποιοι παράγοντες συντελούν στην σταδιακή άρση των περιορισμών τους; Σε τι συνίσταται τελικά ένα «λοκντάουν»; Στην προσωρινή διακοπή της εστίασης; Στο κλείσιμο των σχολείων; Στην απαγόρευση της βραδινής κυκλοφορίας; Τι σχέση έχουν τα «λοκντάουν» με τα «σχέδια παραγωγικής ανασυγκρότησης» του ελληνικού κράτους, με την παγκόσμια κρίση του καπιταλισμού και με την επιδημική νόσο που μας έλαξε; Και γιατί η ελληνική κοινωνία ασχολείται άσκοπα με τα «αρνητικά ρεκόρ κρουσμάτων» αντί τελικά να καταπιάνεται με παραγωγικά ερωτήματα σαν τα παραπάνω;

Παρακάτω θα υποστηρίξουμε ότι τα διαδοχικά lockdowns που επιβάλλονται σε μια σειρά από αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δεν έχουν παρά προσχηματική μόνο σχέση με τα «κρούσματα» και την επιδημιολογική πορεία της covid19. Αντιθέτως, κυρίαρχα έχουν να κάνουν με την οικονομία. Και ειδικότερα, με την εθνική οικονομία του εκάστοτε κράτους που μαστίζεται από την δομική κρίση του καπιταλισμού σε έναν κόσμο που αλλάζει ραγδαία κοινωνική μορφή. Με ποιον ακριβώς τρόπο τα lockdowns σχετίζονται με την καπιταλιστική κρίση και με τις απεγνωσμένες απόπειρες ξεπεράσματος αυτής από τα κράτη, θα το εξετάσουμε στο φόντο του ελληνικού καπιταλιστικού και κοινωνικού σχηματισμού, στον οποίο -αν μη τι άλλο- έχουμε αναπτύξει μια κάποια εξάσκηση. Και θα το κάνουμε έχοντας κατά νου κάποιες βασικές παραδοχές που μας

άφησε κληρονομιά η κριτική ανάλυση της προηγούμενης καπιταλιστικής κρίσης (της λεγόμενης «χρηματοπιστωτικής») από συντροφικά επιχειρήματα της οργανωμένης αυτονομίας.

Προκαταβολικά, ίσως χρειάζεται να ξεκαθαρίσουμε κάτι ακόμα. Η μέθοδος της ανάλυσης που χρησιμοποιούμε σε αυτή την σειρά κειμένων από τον Μάρτη του 2020, όταν ξεκίνησε ο πόλεμος (με τον άορατο εχθρό), είναι η κριτική της πολιτικής οικονομίας του κεφαλαίου. Η μόνη ικανή κατά την γνώμη μας μέθοδος που μπορεί να δώσει πειστικές απαντήσεις στα ζητήματα που αντιμετωπίζει το παγκόσμιο προλεταριάτο σήμερα από την σκοπιά υπεράσπισης των αυτοτελών πολιτικών συμφερόντων του. Και είναι ενδεικτικό της κατάστασης έκτακτης ανάγκης που έχει επιβάλει η καπιταλιστική δημαγωγία και στην σφαίρα των νοημάτων, ότι η μέθοδος αυτή τσουβαλιάζεται μαζί με κάμποσες άλλες στην χυδαία κατηγορία της «συνωμοσιολογίας», παρότι στέκεται ακριβώς στον αντίποδα της τελευταίας. Παρότι, δηλαδή, επιχειρεί να ερμηνεύσει τον κόσμο μέσα από την ανάλυση των εγγενών λειτουργιών του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, σιγματίζεται ως «fake news» ενόψει της συστημικής κατάληψης της πρωτοκαθεδρίας στην ερμηνεία των καιρών από τον Λόγο της «υγειονομικής κρίσης του κορωνοϊού». Οπότε να είστε εξ αρχής προετοιμασμένοι/ες: για όποιον/α η εξήγηση «εάν δεν πέσουν κάτω από 500 τα ημερήσια κρούσματα, δεν θα γίνει άρση του lockdown» φαίνεται πειστική¹, τότε τα παρακάτω θα του/της φανούν τουλάχιστον ως το βασίλειο της συνωμοσιολογίας· και καλά θα κάνει να σταματήσει από τώρα την ανάγνωση.

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΝΕΙ ΤΟΥΣ ΠΡΟΦΗΤΕΣ – ΟΧΙ ΤΟ ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΟ

Προτού προχωρήσουμε στην επί της ουσίας εξέταση του θέματος, κρίνουμε ότι χρειάζεται μια υπενθύμιση των βασικών παραδοχών που έχουν κατατεθεί σε αυτές τις σελίδες από τις αρχές Απρίλη 2020, μεσοσύσης της πρώτης απαγόρευσης κυκλοφορίας και καθόσον βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη το πρωτοφανές υγεινιστικό πραξικόπημα. Τότε είχαμε σημειώσει έγκαιρα ότι:

Έχουμε μπροστά μας δύο δεδομένα, αντίστοιχης εμβέλειας και σημασίας, για διαφορετικούς το καθένα λόγους: αφενός μια παγκόσμια επιδημία γρίπης, προς το παρόν λιγότερο θανατηφόρα από άλλες επιδημικές ασθένειες της σύγχρονης ιστορίας, και αφετέρου μια παγκόσμια οικονομική κρίση, η οποία συνοδεύεται όπως θα δείξουμε αναλυτικά παρακάτω, από το δίδυμο αδερφάκι της, την καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Οι φωνές της δημαγωγίας παρουσιάζουν την δεύτερη ως αποτέλεσμα της πρώτης. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας υποδεικνύει κάτι διαφορετικό: η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση ήταν ζήτημα χρόνου να ξεσπάσει. Η επιδημία της γρίπης απλά επιταχύνει το ξέσπασμά της, ενόσω αξιοποιείται από τα καπιταλιστικά κράτη για να μπούν με όρους πρωτοφανούς πολεμικής έντασης στο περιβάλλον ενός ανορθόδοξου ενδοκαπιταλιστικού πολέμου. Οι πολιτικές αντιμετώπισης της πανδημίας δεν τελούν σε συνάρτηση με τον επιδημιολογικό περιορισμό αυτής, αλλά αντιθέτως αξιοποιούνται από τα καπιταλιστικά κράτη για την διεξαγωγή του πολέμου ενάντια στην ζωντανή εργασία παγκόσμια. Πρέπει να δούμε τα με κρατική εντολή lockdowns ως μια άγρια πολιτική ανταπεργία του Κεφαλαίου σε βάρος του παγκόσμιου προλεταριάτου. Πρέπει να δούμε τα «μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης του ιού» ως μια εν σπέρματι θηριώδη καπιταλιστική αναδιάρθρωση που ξεκινάει από τις παραγωγικές δομές και καταλήγει στις ιδιωτικές συνήθειες των εργατών.²

Δύο μήνες αργότερα, στο τεύχος Ιουνίου 2020 κι ενόσω οι φωνές που εξοβέλιζαν στο πυρ το εξώτερον απόψεις σαν ετούτες εδώ είχαν αρχίσει να πληθαίνουν, συνεχίσαμε πεισματικά πάνω στην ίδια αναλυτική γραμμή τονίζοντας ότι:

Το έτος 2020 αποτελεί για τον καπιταλισμό παγκόσμια έναν ιστορικό κόμβο «συνάντησης» τεσσάρων επιμέρους κρίσεων, οι οποίες έχουν την δική τους ιστορικότητα και τα ειδικά χαρακτηριστικά των οποίων συναρθρώνονται σε μία και ενιαία πρωτοφανή κατάσταση για τον ιστορικό καπιταλισμό. Η πρώτη κρίση δεν αποτελεί παρά συνέχεια της κρίσης του 2008, η οποία αποπροσανατολιστικά ονομάστηκε «χρηματοπιστωτική» ή «κρίση χρέους», ενώ στην πραγματικότητα ήταν (και συνεχίζει να είναι) κρίση υπερπαραγωγής εμπορευμάτων. Η δεύτερη κρίση αφορά αυτό που κωδικά ονομάζεται «κρίση της ταξικής σχέσης» ή «κρίση αναπαραγωγής της σχέσης-κεφάλαιο» και άπτεται της «φυγής» της παγκόσμιας οικονομίας προς την χρηματοπιστωτική σφαίρα. Η τρίτη κρίση κατάγεται από τις αντινομίες του παγκόσμιου συστήματος καταμερισμού της εργασίας και της παραγωγής, κωδικοποιείται υπό τον όρο «κρίση της παγκοσμιοποίησης» και αποκαλύπτει βαθμιαία έναν νέο πολιτικό ρόλο της μορφής «κράτος» στην εξασφάλιση των όρων συνέχισης της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η τέταρτη και τελευταία κρίση έχει να κάνει με τις εν εξελίξει γεωπολιτικές προκείμενες της παγκόσμιας κατανομής ισχύος και αφορά το «φθινόπωρο της αμερικάνικης ηγεμονίας» και την ανάδυση ενός ασιατικού ηγεμονικού πόλου, της Κίνας προεξάρχουσας, στο γεωπολιτικό προσκήνιο.³

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ «ΛΟΚΝΤΑΟΥΝ»

(ΠΟΥ ΔΕΝ ΗΤΑΝ ΑΚΡΙΒΩΣ «ΛΟΚΝΤΑΟΥΝ»)

Από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 που επιβλήθηκε ο δεύτερος γύρος των «μέτρων περιορισμού κυκλοφορίας εμπορευμάτων»⁴, όπως θα έπρεπε να είναι η σωστή ονομασία αυτής της αυταρχικής πολιτικής διαταγής, ορισμένοι από τους πιο «ζωντανούς» καπιταλιστικούς κλάδους της ελληνικής οικονομίας μπήκαν σε μερική⁵ αναστολή της παραγωγής με κρατική διαταγή, ενώ κάποιοι άλλοι υποχρεώθηκαν σε αιφνίδια επίταξη της τελευταίας. Οι καπιταλιστικοί κλάδοι που κατέχουν σημαίνοντα ρόλο στην πρώτη περίπτωση και με τους οποίους θα ασχοληθούμε εδώ είναι το λιανεμπόριο, η εστίαση/τουρισμός και ο πολιτισμός/αθλητισμός. Στον αντίποδα, ο κλάδος της εν γένει βιομηχανικής εγχώριας παραγωγής, όπως και το λιανεμπόριο τροφίμων, όχι μόνο δεν ανέστειλε την παραγωγή του, αλλά σε πολλές περιπτώσεις την επιτάχυνε⁶. Πάμε, όμως, να δούμε κάθε έναν από τους παραπάνω κλάδους ξεχωριστά, ώστε να σχηματίσουμε μια πιο διαυγή εικόνα για αυτό που ονομάζουμε «σύνθεση του κεφαλαίου» σήμερα.

Λιανεμπόριο

Το λιανεμπόριο συμμετείχε στο ετήσιο ΑΕΠ του 2019 με περίπου 11%⁷ και ήταν ο δεύτερος πιο ισχυρός κλάδος μετά τον τουρισμό. Από το σύνολο των επιχειρήσεων της χώρας, το 17% δραστηριοποιείται στο λιανεμπόριο, ενώ στον κλάδο αυτό εργάζεται (τουλάχιστον δηλωμένα) ένας στους τέσσερις εργαζόμενους/ες (ποσοστό 25%) και για τη ακρίβεια 271.889 εργάτες/τριες (κρατήστε τα νούμερα, έχουν σημασία).⁸

Εστίαση/Τουρισμός

Η εστίαση/τουρισμός συμμετείχε στο ετήσιο ΑΕΠ του 2019 με 25% και αναδείχθηκε για μία ακόμα χρονιά ο «εθνικός πρωταθλητής της ελληνικής οικονομίας». Από το σύνολο των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, τουλάχιστον το 13% αποτελεί εστιατόριο-καφέ-τουριστικό κατάλυμα κ.λπ. Όσον αφορά το ποσοστό της σύγχρονης εργατικής τάξης που δουλεύει στα γνωστά αυτά κότεργα, αυτό αποτελεί τουλάχιστον το 16% του συνόλου, με έναν χαρακτήρα έντονης κινητικότητας και εποχιακότητας. Για την ακρίβεια ο κλάδος της εστίασης/τουρισμού απομυζεί (επίσημα) την ζωντανή εργασία 285.333 εργατών/τριών. Και ανεπίσημα πολλών περισσότερων.

Πολιτισμός/Αθλητισμός

Ο κλάδος του πολιτισμού/αθλητισμού (από καπιταλιστική άποψη) αποτελείται μόνο από περίπου 2.000 νόμιμες επιχειρήσεις, καθώς οι υπόλοιπες είναι προφανές ότι δεν είναι δηλωμένες ως τέτοιες. Μπορεί να μην συμμετέχει σημαντικά στις στατιστικές της καπιταλιστικής ανάπτυξης, αλλά τα αφεντικά του κλάδου δηλώνουν ότι απασχολούν νόμιμα περίπου 22.145 εργάτες/τριες, ποσοστό που εύκολα μπορεί κανείς/καμία να αντιληφθεί ότι είναι πολύ μεγαλύτερο αν συνυπολογιστούν τα μεγέθη της αδήλωτης εργασίας.

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Στις 7 Νοεμβρίου 2020, λοιπόν, όπως και στις 16 Μαρτίου 2020, το ελληνικό κράτος, λειτουργώντας ως συλλογικός διαιτητής των καπιταλιστικών συμφερόντων των αφεντικών διέταξε τουλάχιστον 580.000 δηλωμένους εργάτες/τριες (και πολλούς/ες ακόμα αδήλωτους/ες) να σταματήσουν να πηγαίνουν στην δουλειά τους και να καθήσουν με το ζόρι σπίτι τους, αποκόποντάς τους βίαια από την παραγωγική τους δυνατότητα και εξαναγκάζοντάς τους να ζήσουν με ένα ξεφτιλισμένο επίδομα που τους χορήγησε⁹. Εξανάγκασε, δηλαδή, περίπου το 1/3 της σύγχρονης εργατικής τάξης να αποκοπεί βίαια από την εργασία του και την κοινωνικότητά του, ακυρώνοντας προσωρινά την σχέση της μισθωτής εργασίας (και τον αστικό τύπο αυτής, δηλαδή την σύμβαση εξαρτημένης εργασίας) και υποχρεώνοντάς το να καλύψει τις βιοτικές ανάγκες του με όποιον τρόπο μπορέσει να εφεύρει ο καθένας.

Η διά νόμου πολιτική απαγόρευση που περιείχε η κρατική αυτή διαταγή, όμως, είχε και μια επιπλέον διάσταση. Το ελληνικό κράτος, κλείνοντας το ήμισυ της εργατικής τάξης σπίτι του, διέταξε την αναστολή της παραγωγικής εργασίας (και άρα την παραγωγή *εμπορευμάτων*) για ένα σημαντικό τμήμα της εγχώριας οικονομίας, τουλάχιστον αυτό που εξαρτούσε την δραστηριότητά του από τις *εισαγωγές εμπορευμάτων*, όπως για παράδειγμα ένα σημαντικό μέρος του λιανεμπορίου και της εστίασης. Όσον αφορά, όμως, την εγχώρια παραγωγή που προορίζεται για *κατανάλωση εντός επικράτειας* ή για την *εξαγωγική εμπορική δραστηριότητα*, αυτή όχι μόνο δεν μειώθηκε αλλά αντιθέτως αυξήθηκε. Γι' αυτό και το «έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου», ένας από τους πιο παλιούς βραχνάδες του ελληνικού καπιταλισμού στο διεθνοποιημένο περιβάλλον, μειώθηκε στο πρώτο εξάμηνο του 2020 κατά 20,3%¹⁰. Τί σημαίνουν όλα αυτά;

Η ΚΡΙΣΗ ΥΠΕΡΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ, ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ Η ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΝΤΑΝΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Για όποιον/α δεν είναι ψημένος/η με το κρατικό επείρημα της «ατομικής ευθύνης» και των «δύσκολων αλλά αναγκαίων μέτρων» που πρέπει το ελληνικό κράτος να πάρει προκειμένου να «αναχαιτίσει την εξάπλωση του ιού», τότε ελπίζουμε ότι αρχίζει να ανοίγεται μπροστά του/της μια εναλλακτική στην κυρίαρχη αφήγηση που στηρίζεται στα πόδια και όχι στο κεφάλι της. Λέμε ότι τα «λοκντάουν» και οι «καραντίνες» δεν είναι καταρχήν «υγειονομικές οδηγίες» για την προστασία του κοινωνικού συνόλου από τη διασπορά της νόσου. Αντίθετα λέμε πως είναι πολιτικές ανταπεργίες του κεφαλαίου σε βάρος της ζωντανής εργασίας· είναι η «υγειονομική» περίφραξη της περαιτέρω υποτίμησης της μισθωτής εργασίας· είναι κρατικές ασκήσεις για την οικονομία της νέας κανονικότητας, την *πολεμική οικονομία* της μετά-κόβιντ εποχής· είναι πολιτικά σχέδια των αφεντικών για να υπερσκελίσουν την καπιταλιστική κρίση ενόσω φεύγουν από τον παλιό καπιταλιστικό κόσμο, όπως η Χαρούλα Αλεξίου στο γνωστό τραγούδι της: αφήνοντας πίσω τους συντρίμια.

Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να συστηματοποιήσουμε τα επιχειρήματά μας στην βάση της ανάλυσης που προηγήθηκε. Αν το κάνουμε πετυχημένα, τότε ίσως μπορέσουμε να ανοίξουμε το πεδίο της «πολιτικής οικονομίας της πανδημίας» προς νέες κατευθύνσεις, οι οποίες μένει να δοκιμαστούν στον στίβο της ταξικής πολιτικής, εκεί που τελικά πρέπει να δοκιμάζονται όλες οι ανταγωνιστικές θεωρίες που θέλουν να αξίζουν το όνομά τους.

1 ■ Οι παραπάνω τρεις καπιταλιστικοί κλάδοι που υποχρεώθηκαν στην διά νόμου αναστολή των εργασιών τους απαρτίζονται κατά βάση από *πολύ μικρές και μικρές* επιχειρήσεις¹¹, την λεγόμενη **«μικρομεσαία επιχειρηματικότητα»**, η οποία ως γνωστόν αποτελεί τον στυλοβάτη της ελληνικής οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Αυτού του είδους οι επιχειρήσεις αφορούν το 98,3% του συνόλου των επιχειρήσεων της χώρας, οπότε γίνεται προφανής ο χαρακτηρισμός «στυλοβάτης». Και όσον αφορά ειδικά τους τρεις παραπάνω κλάδους, είναι γνωστό ότι απασχολούν κυρίως ανειδίκευτο ή χαμηλά ειδικευμένο προσωπικό¹², η δε απόσπαση της υπεραξίας επιτυγχάνεται όχι μέσω της εκτεταμένης χρήσης μηχανικών μέσων και νέων τεχνολογιών, αλλά μέσα από την απόσπαση απόλυτης υπεραξίας, δηλαδή κοινώς το ξεζούμισμα, τους πετσοκομμένους μισθούς, την ένταση της εργασίας και τα ελαστικά ωράρια. Είναι αυτό που λέμε επιχειρήσεις «χαμηλής οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου».

Αυτή η μικρομεσαία δομή της ελληνικής επιχειρηματικότητας, λοιπόν, η οποία δεν διαφέρει θεαματικά από το γενικό παράδειγμα των κρατών-μελών της ΕΕ¹³, υποστηρίζουμε ότι είναι η κυρίαρχη συνθήκη που ρυθμίζει το πότε και πως επιβάλλονται (σήμερα και για το μέλλον) τα κάθε είδους lockdowns, λειτουργώντας στην ουσία ως εργαλεία αναδιάρθρωσης της αγοράς και της ζωντανής εργασίας. Και αυτό συμβαίνει γιατί η μικρομεσαία επιχειρηματικότητα, δηλαδή οι καπιταλιστικές επενδύσεις μικρού και μεσαίου μεγέθους (από €10.000 έως €120.000 κατά προσέγγιση) είναι ο βασικός μοχλός ήπιας ανάπτυξης της οικονομίας που τελεί σε ευθεία και άμεση συνάρτηση με τις κρατικές πολιτικές.

Για να καταλάβουμε τι εννοούμε, ας δούμε πώς το ελληνικό κράτος χειρίστηκε την μικρομεσαία επιχειρηματικότητα μέσα στην προηγούμενη κρίση. Με μια σειρά κοινών υπουργικών αποφάσεων από το 2013 και μετά¹⁴, δόθηκαν διαφόρων ειδών διευκολύνσεις για όσους επιχειρηματίες ήθελαν να επενδύσουν ειδικά στον κλάδο της εστίασης και του λιανεμπορίου, οι οποίοι γνώρισαν μια θηριώδη ανάπτυξη μέσα στα «χρόνια του μνημονίου», όπως αποδεικνύουν τα σουβλατζίδικα και τα καφέ που φύτρωσαν σαν τα μανιτάρια μες στην κρίση¹⁵. Όπως ανέφερε μάλιστα το σχετικό εισηγητικό κείμενο μιας από τις πρώτες ΚΥΑ, σε μια περίοδο που χρέη υπουργού Διοικητικής Μεταρρύθμισης τελούσε ο Κυριάκος Μητσοτάκης:

Το Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, σε συνεργασία με τους καθ' ύλην αρμόδιους φορείς, προχώρησε σε μία ριζοσπαστική για τα ελληνικά δεδομένα αναθεώρηση του συστήματος αδειοδοτήσεων, κύριο προαπαιτούμενο της οποίας είναι η ιεράρχηση των διοικητικών διαδικασιών σε χαμηλής, μέσης και υψηλής επικινδυνότητας. Αρχικός στόχος της δράσης αυτής είναι η πλήρης κατάργηση των αδειοδοτήσεων σε χαμηλού ρίσκου και μικρής συνάθροισης κοινού επιχειρήσεις - εγκαταστάσεις και σε χαμηλού ρίσκου επαγγελματικές δραστηριότητες.

Οι εν λόγω διευκολύνσεις αφορούσαν το υφιστάμενο σύστημα χορήγησης αδειών, τη μείωση της αυστηρότητας και της παρεμβατικότητας της Υγειονομικής Υπηρεσίας κατά το στάδιο έγκρισης της αδειοδότησης κ.ά. Όσον αφορά τα είδη και το εύρος των επιχειρήσεων που ευεργετήθηκαν άμεσα από τις διευκολυντικές νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, προκύπτει ότι ήταν πρωτίστως και βασικά επιχειρήσεις που απαιτούσαν ένα μικρού μεγέθους (για τα δεδομένα της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας) κεφάλαιο για να εκκινήσουν, ήταν δηλαδή επιχειρήσεις κυρίως *έντασης εργασίας* και εξαιρετικά περιορισμένης *έντασης κεφαλαίου*¹⁶. Τέλος,

αυτή η αναπτυξιακή πολιτική τελούσε σε άμεση σχέση με την τουριστικοποίηση της Αθήνας μέσα στην προηγούμενη δεκαετία.

Ο λόγος που αυτή η κυβερνητική πολιτική για την μικρομεσαία επιχειρηματικότητα συνδέθηκε στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας με την «χρηματοπιστωτική» κρίση και τα περίφημα «λουκέτα της αγοράς» ήταν να αποδεσμευτούν διάφορα μικρά κεφάλαια από τα στρώματα, τα ντουλάπια και τις τραπεζικές καταθέσεις, όπου λίμναζαν, και να επανατοποθετηθούν στην σφαίρα της παραγωγής. Καθότι το κεφάλαιο-ως-κοινωνική-σχέση είναι κάτι σαν τις πέτρες, που αν δεν κυλούν χορταριάζουν, τα κεφάλαια που τοποθετήθηκαν στην «πραγματική» οικονομία έδωσαν μια χρήσιμη παράταση ζωής στην «αγορά». Όμως αυτή η «παράταση ζωής» είχε ημερομηνία λήξης και αυτό φάνηκε ξεκάθαρα με το ξέσπασμα της παρούσας κρίσης που αποπροσανατολιστικά ονομάζεται «κρίση του κορωνοϊού», ενώ δεν είναι τίποτα άλλο από μια ακόμα δομική κρίση υπερσυσώρευσης, όπως ακριβώς η προηγούμενη.

2. Σε αυτή την κρίση, όπως σε κάθε κρίση υπερπαραγωγής εμπορευμάτων, βασικό πρόβλημα των αφεντικών είναι αυτό που λένε **«πλεονάζουσες παραγωγικές δυνατότητες»**, δηλαδή:

Στις κρίσεις ξεσπά μια κοινωνική επιδημία που σε κάθε άλλη, προηγούμενη, εποχή θα φαινόταν σαν παραλογισμός, η επιδημία της υπερπαραγωγής. Η κοινωνία ξαφνικά βρίσκεται ριγμένη πίσω, σε κατάσταση στιγμιαίας βαρβαρότητας, θα έλεγε κανείς ότι ένας λιμός, ένας γενικός πόλεμος ερήμωσης της έκοψε όλα τα μέσα ύπαρξης. Η βιομηχανία, το εμπόριο φαίνονται εκμηδενισμένα. Και γιατί; Γιατί η κοινωνία έχει πάρα πολύ πολιτισμό, πάρα πολλά μέσα ύπαρξης, πάρα πολλή βιομηχανία, πάρα πολύ εμπόριο. Οι παραγωγικές δυνάμεις που διαθέτει δεν χρησιμοποιούν πια για την προώθηση του αστικού πολιτισμού και των αστικών σχέσεων ιδιοκτησίας. Αντίθετα, έγιναν πάρα πολύ μεγάλες γι' αυτές τις σχέσεις, εμποδίζονται από αυτές. Κάθε φορά που οι οικονομικές παραγωγικές δυνάμεις ξεπερνούν το εμπόδιο αυτό, φέρνουν σε αναταραχή ολόκληρη την αστική κοινωνία, απειλούν την ύπαρξη της αστικής ιδιοκτησίας. Οι αστικές σχέσεις έγιναν πάρα πολύ στενές για να περιλάβουν τα πλούτη που δημιουργήθηκαν απ' αυτές. Πως ξεπερνά η αστική τάξη τις κρίσεις; Από ένα μέρος καταστρέφοντας αναγκαστικά μάζες από παραγωγικές δυνάμεις. Από το άλλο κατακτώντας καινούργιες αγορές και εκμεταλλευόμενη πιο βαθιά τις παλιές. Πως λοιπόν; Προετοιμάζοντας πιο ολόπλευρες και πιο τεράστιες κρίσεις και ελαττώνοντας τα μέσα για να προλαβαίνει τις κρίσεις.¹⁷

Ίσως σιγά σιγά μπορούμε να αρχίσουμε να φανταζόμαστε τις 46.371 κλειστές επιχειρήσεις του λιανεμπορίου ως «πάρα πολύ εμπόριο» την στιγμή μάλιστα που τα νέα καταναλωτικά ήθη μπορούν να αντικαταστήσουν τουλάχιστον τις μισές από αυτές με e-shops¹⁸. Και μετά να αρχίσουμε να φανταζόμαστε τους (νόμιμα δηλωμένους/ες) 225.089 εργάτες/τριες που δουλεύουν στην εστίαση ως «πάρα πολύ πολιτισμό», ιδιαίτερα την στιγμή που οι σερβιτόροι/ες μπορούν να αντικατασταθούν ως έναν βαθμό σταδιακά από τους ντελιβεράδες. Και κατόπιν, αφού πρώτα αρχίσουμε να φανταζόμαστε όλα αυτά τα κλειστά μαγαζιά κι όλους εκείνους τους μαντρωμένους εργάτες/τριες ως μια «πλεονάζουσα παραγωγική δυνατότητα», ίσως μπορέσει να γίνει καλύτερα κατανοητό γιατί τελικά το «λοκντούν» έχει περισσότερη σχέση με την οικονομία παρά με τα «κρούσματα».

Το κεφάλαιο σε περιόδους κρίσης δεν «βλέπει» ανθρώπους: «βλέπει» πλεονάζουσες παραγωγικές δυνατότητες, δηλαδή φορείς εργατικής δύναμης σε περίσσεια. Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς/καμία, όμως, τι πρό-

κειται να γίνει με τους εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες και μικροεπιχειρηματίες των παραπάνω πληττόμενων κλάδων; Θα αφηθεί ο καθένας στην τύχη του; Και είναι κοινή η «μοίρα» τους ενώπιον της κρίσης; Η απάντηση ασφαλώς δεν είναι ενιαία.

Όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες¹⁹, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά την «εφαρμογή» της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής, υπάρχει μια ακάθεκτη τάση προλεταριοποίησης του εργαζόμενου πληθυσμού. Δηλαδή παρατηρείται σταθερή επέκταση της μισθωτής σχέσης στην κοινωνία. Για παράδειγμα, οι εργαζόμενοι/ες με (νόμιμη, δηλαδή δηλωμένη) σύμβαση εργασίας το 2019 ήταν 1.986.000, ενώ το 2018 ήταν 1.907.000. Αυξήθηκαν δηλαδή μέσα σε έναν χρόνο κατά 80.000 περίπου. Πιθανά, λοιπόν, με βάση όσα είπαμε παραπάνω εντός του 2021 χιλιάδες καταστήματα λιανεμπορίου, εστίασης κ.λπ., θα αρχίσουν να βάζουν σταδιακά λουκέτο. Παρόλα αυτά, τα κεφάλαια που είχαν επενδυθεί σε αυτές τις επιχειρήσεις, εφόσον δεν έχουν απαξιωθεί τελείως, μπορούν να «αποσπαστούν» από εκεί και να «τοποθετηθούν» εκ νέου σε κάποιον άλλον «αναπτυσσόμενο» κλάδο. Κοντολογίς, πολλοί από τους σημερινούς αυτοαπασχολούμενους από τα αφεντικά της εστίασης και του λιανεμπορίου, θα «προλεταριοποιηθούν», ενώ κάποιοι άλλοι θα γίνουν τα αυριανά αφεντικά κάποιων άλλων «δυναμικών» κλάδων της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας. Παρόλα αυτά, η τάση της αγοράς προς τα μονοπώλια είναι υπαρκτή και μη επιστρεπτέα²⁰, αλλά αυτό ας το αφήσουμε για το επόμενο τεύχος.

Όσον αφορά, όμως, την **εργατική δύναμη** που υποτιμάται και απαξιώνεται μέσα σε αυτή την διαδικασία, η απάντηση είναι πολύ διαφορετική. Κι επειδή ακριβώς οι μισθωτοί «είναι εξαρτημένοι από τον μισθό τους»²¹, η κατάσταση του μέλλοντος σκιαγραφείται δυσοίωνη. Το ποσοστό ανεργίας, αυτές οι ιστορικές «στρατιές εφεδρικού εργατικού δυναμικού» που συνοδεύουν κάθε κρίση τα 100 τελευταία χρόνια καπιταλιστικής ιστορίας, θα ξαναγίνουν μόνιμη κατάσταση μιας εργατικής καθημερινότητας που ταλανίζεται μεταξύ μισθού, μεροκάματου και επιδόματος. Το δεύτερο σκέλος της απάντησης αφορά αυτό που οι ειδικοί των αφεντικών ονομάζουν «χαμηλός βαθμός ειδίκευσης του εργατικού δυναμικού». Όπως είδαμε, η εργασία που παρέχεται στους τρεις παραπάνω πληττόμενους κλάδους κατηγοριοποιείται σημαντικά ως «ανειδίκευτη». Μέσα στο περιβάλλον της νέας κανονικότητας και των νέων καταναλωτικών ηθών, όμως, γίνεται σαφές στον καθένα εργάτη και στην καθεμιά εργάτρια (π.χ. πωλήτρια, λαντζέρισσα, σερβιτόρα, ταξιθέτρια κ.ά.) που μέχρι τώρα μπορούσε να ζούσε κακώς από την εργασία του/της, ότι η αλλαγή επαγγελματικού προσανατολισμού γίνεται πλέον μονόδρομος με επιτακτικούς όρους.

Για όποιον/α έχει την ελάχιστη κοινωνική εμπειρία από την «πίατσα» και τις δουλειές, είναι σαφές ότι η «ανειδίκευτη» εργατική τάξη βρίσκεται εδώ και έναν χρόνο σε καθεστώς έντονης αβεβαιότητας και κινητικότητας. Όπως στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (εν μέσω εντελώς δι-αφορετικών κοινωνικών συνθηκών βέβαια), παρατηρήθηκε μια τάση φυγής του ντόπιου προλεταριάτου από τις χειρωνακτικές εργασίες προς τις «δουλειές γραφείου», κατ' αντιστοιχίαν σήμερα η «φυγή προς την ψηφιακότητα», όσο αναδεικνύεται σε στοίχημα για τα αφεντικά, άλλο τόσο εμφανίζεται ως εκβιασμός για την σύγχρονη εργατική τάξη. Σε αυτή την καπιταλιστικά αναγκαία κοινωνική κίνηση στοχεύει και η λεγόμενη «Εκθεση Πισσαρίδη», εντοπίζοντας μία από τις χρόνιες παθολογίες του ελληνικού καπιταλισμού σε αυτό που ονομάζει «ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού», εννοώντας τον χαμηλό βαθμό ειδίκευσης και κατάρτισης.²² Κοντολογίς, οι επενδύσεις σε μια σειρά κλάδων του εμπορίου και των υπηρεσιών σταδιακά απαξιώνονται. Και αυτή η τάση είναι δίχως επιστρο-

φή καθώς ο καπιταλιστικός κόσμος αλλάζει οριστικά κοινωνική μορφή με πρόσχημα την «πανδημία». Μαζί τους απαξιώνεται, όμως, και η «ανειδίκευτη» μισθωτή εργασία που προσφέρεται σε αυτές τις δουλειές. Ενώ για τα αφεντικά το πρόβλημα λύνεται με αυτό που οι μάντζερς λένε «αλλαγή επενδυτικού περιβάλλοντος», για το προλεταριάτο τα πράγματα δεν είναι ίδια. Η μεγάλη προλεταριακή μάζα που παρέχει ανειδίκευτη εργασία στους τομείς αυτούς (π.χ. εστίαση, τουρισμός, λιανεμπόριο κ.ά.), μολονότι μπορεί να έχει υψηλό βαθμό πνευματικής κατάρτισης (π.χ. να είναι κάτοχος πανεπιστημιακού τίτλου κ.ο.κ.), κοινωνικών δεξιοτήτων (να γνωρίζει ξένες γλώσσες κ.ο.κ.) πολιτισμικού κεφαλαίου (να έχει άποψη για την ηλεκτρονική μουσική κ.ο.κ.), από την άποψη των συμφερόντων της καπιταλιστικής αξιοποίησης παραμένει *ακατάρτιστη*. Οι ανάγκες του new age καπιταλισμού, παρότι συγκρούονται εκτενώς με το γενικό κοινωνικό συμφέρον, για μία ακόμη φορά σκοπεύουν να περάσουν σαν οδοστρωτήρας πάνω από την καθημερινή ζωή του προλεταριάτου.

ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ

Αυτό που ξεκινήσαμε να υποστηρίζουμε στην αρχή του κειμένου κάπως, σιγά σιγά, σχηματοποιήθηκε και ολοκληρώθηκε. Να το ξαναπούμε με όσο πιο απλά λόγια γίνεται.

Το σύστημα αντιμετωπίζει ξανά το ίδιο σημαντικό πρόβλημα: παράγει περισσότερα εμπορεύματα απ' όσα μπορεί να καταναλώσει η κοινωνία. Τα πρωτοκοσμικά καπιταλιστικά κράτη, όμως, αντί να αφήσουν την αγορά στο έλεος του θεού, αποφασίζουν να παρέμβουν ενεργητικά για να την ρυθμίσουν. Με πρόσχημα την «υγειονομική κρίση του κορωνοϊού» διατάσσουν την αναστολή της παραγωγής σε διάφορους καπιταλιστικούς κλάδους που απαιτούν άμεση αναδιάρθρωση. Ταυτόχρονα, εξαναγκάζοντας τους εργάτες/τριες των κλάδων αυτών να μείνουν σπίτι τους, αναδιαρθρώνουν και την ζωντανή εργασία. Υποχρεώνοντας ένα σημαντικό τμήμα της εργατικής τάξης να ζει με τα επιδόματα αντί με τον μισθό της, υποδεικνύουν ως άμεσα επιτακτική την κινητικότητα και την «κατάρτιση».

Τα κράτη λένε πως όλα αυτά είναι προσωρινά, αλλά κανείς πλέον δεν τα πιστεύει: ούτε τα αφεντικά, ούτε οι εργάτες/τριες. Τα μεν πρώτα ζητάνε «κρατική ενίσχυση» ενόσω σχεδιάζουν τα επόμενα επενδυτικά βήματά τους, περιμένοντας ακριβώς οδηγίες από τον συλλογικό διαιτητή τους, δηλαδή το κράτος, που ούτως ή άλλως κατευθύνει πολιτικά την μικρομεσαία επιχειρηματικότητα. Οι δεύτεροι/ες, μαντρωμένοι μέσα στο σπίτι τους, κι ενόσω βρίσκονται σε μια διαρκή κινητικότητα σχεδιάζοντας το εργασιακό μέλλον τους, εύλογα αγωνιούν για το που θα πρέπει να κάνουν την επόμενη αίτηση τον Φλεβάρη του 2021: στην ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ για τους απλήρωτους μισθούς, στον ΟΑΕΔ για το επόμενο voucher τηλεκατάρτισης ή στην πλατφόρμας της ΕΡΓΑΝΗΣ για το επίδομα του επόμενου «λοκντάουν»; Και προς το παρόν τηρούν μια μυστήρια σιγή ιχθύος. Η ιστορία έχει δείξει ότι δεν θα κρατήσει για πάντα.

δηλαδή στον εργάτη, και «όπως η αξία κάθε άλλου εμπορεύματος, έτσι και η αξία της εργατικής δύναμης καθορίζεται από το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή, επομένως και για την αναπαραγωγή αυτού του ειδικού είδους». Βλ. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τόμος 1ος, Σύγχρονη Εποχή, 2009, σελ. 180.

5. Όπου ως «μερική αναστολή της καπιταλιστικής παραγωγής» εννοούμε την διακοπή της φυσικής εμπορικής δραστηριότητας και όχι την συνέχιση αυτής μέσω του ηλεκτρονικού εμπορίου.

6. Για παράδειγμα ο κλάδος της μεταποίησης παρουσίασε εξαμηνιαία στατιστική άνοδο 2,1%. Ενδεικτικά: παραγωγή προϊόντων καπνού +27,2%, παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων +25,1%, κατασκευή ηλεκτρονικών υπολογιστών +25,3%, κατασκευή ηλεκτρολογικού εξοπλισμού +18,8%. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, *Δελτίο Τύπου: αναθεωρημένος δείκτης βιομηχανικής παραγωγής*, Πειραιάς, 10-7-2020, Διαθέσιμο στο δίκτυο.

7. IN.EM.Y.-E.Σ.Ε.Ε., *Ετήσια έκθεση ελληνικού εμπορίου 2019*, διαθέσιμο στο δίκτυο.

8. Όπου δεν υπάρχει ειδική αναφορά, τα στατιστικά στοιχεία που παρατίθενται στο κείμενο αντλήθηκαν από την ετήσια έκθεση του συστήματος «ΕΡΓΑΝΗ» για το έτος 2019, η οποία είναι διαθέσιμη στο δίκτυο.

9. Υπάρχει μια ενδιαφέρουσα διατύπωση για αυτή την διαδικασία από τον Μαρξ που ονομάζεται «σχετική εξαθλίωση των εργατών» και εκφράζεται στην «ελλάτωση του μεριδίου που οι εργάτες παίρνουν από το κοινωνικό εισόδημα».

10. «Μείωση 20,3% στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου το πρώτο εξάμηνο του 2020» με στοιχεία από ΕΛΣΤΑΤ, 7-8-2020, Διαθέσιμο στο e-forologia.gr.

11. Όπου ως πολύ μικρές επιχειρήσεις ορίζονται οι επιχειρήσεις εκείνες που απασχολούν λιγότερους από δέκα εργαζόμενους και των οποίων ο ετήσιος κύκλος εργασιών δεν υπερβαίνει τα 2 εκατομμύρια ευρώ. Ενώ ως μικρές επιχειρήσεις ορίζονται οι επιχειρήσεις εκείνες που απασχολούν λιγότερους από 50 εργαζόμενους και των οποίων ο ετήσιος κύκλος δεν υπερβαίνει τα 10 εκατομμύρια ευρώ.

12. Όπου ως «ανειδίκευτο προσωπικό» αποκαλούν την εργασία αυτή τα αφεντικά ενώ είναι προφανές σε όλους/ες όσους/ες δουλεύουν σε αυτές τις δουλειές ότι αυτή η κατηγοριοποίηση επιτελεί αποκλειστικά τον ρόλο της υποτίμησης της εργασίας με βάση τον καταμερισμό, καθότι η «ειδίκευση» είναι κάτι που αποκτούμε μέσα στις πρώτες μέρες που βρισκόμαστε σε ένα τέτοιο πόστο.

13. Βλ. σχετική Δήμητρα Μανιφάβα, *Οι επιτά πληγές της ελληνικής επιχειρηματικότητας*, εφημ. «Καθημερινή» (25-11-2020).

14. Βλ. σχετ. την ΚΥΑ που προβλέπεται στο άρθρο 36 παρ. 1 του Ν. 4442/2016 (ΦΕΚ Α' 230).

15. Για περισσότερα βλ. την μπροσούρα για την κατάσταση στον κλάδο της εστίασης με τίτλο «Γιατί τα 7 ευρώ κατώτατο ωρομίσθιο είναι ρεαλιστικός στόχος στις επιχειρήσεις γρήγορου φαγητού και καφέ» (Αθήνα, 2017) από την εργατική συνέλευση «Εφτάψυχο».

16. Όπου ως *έντασης κεφαλαίου* χαρακτηρίζεται μια επιχείρηση, της οποίας η δραστηριότητα απαιτεί μεγαλύτερη ποσότητα κεφαλαίου (δηλαδή μέσα παραγωγής, μηχανές, τεχνολογία κ.λπ) και όχι εργασίας ή πρώτων υλών ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος.

17. Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Σύγχρονη Εποχή*, 1994 (Α' Έκδοση 1848), σ. 32-33.

18. Η σταδιακή αντικατάσταση του φυσικού λιανεμπορίου με το e-commerce είναι μια ξεχωριστή πτυχή της συγκυρίας με τεράστια δυναμική για το μέλλον, η οποία χρήζει περισσότερο εκτεταμένης ανάλυσης. Για περισσότερα βλ. Daniela Coppola, *E-commerce: Number of digital buyers worldwide from 2014 to 2021*, Ημερ/νία δημοσίευσης 27-11-2020, Διαθέσιμο στο statista.com

19. Βλ. ενδεικτικά Δ. Κατσορίδας, «Η μισθωτή εργασία στην Ελλάδα», εισήγηση στο Επιστημονικό Συνέδριο MAXΩME στις 21-23/11/2014 με θέμα: «Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας, ταξική συνείδηση και πολιτική διαπάλη».

20. Ενδεικτική για τον κλάδο της εστίασης είναι η εξαγορά του ομίλου Vivartia (ΔΕΛΤΑ, Everest, Goody's, Flocafe, Olympus Piazza, Olympus Catering κ.ά.) από το μονοπώλιο της CVC Capital. Βλ. Ηλίας Μπέλος, *Στην CVC Capital πωλήθηκε η Vivartia έναντι 600 εκ. ευρώ*, εφημ. «Καθημερινή» (1-12-2020).

21. Σύμφωνα με την πλέον πρόσφατη αναγνώριση της ύπαρξης προλεταριάτου στην Ελλάδα και μάλιστα διά στόματος πρωθυπουργού.

22. Εμάς πιο πολύ μας άρεσε η τελική παρατήρηση για το «Ανθρώπινο Κεφάλαιο» στο τέλος της έκθεσης γιατί όταν τα αφεντικά μιλάνε για τους εργάτες εκ του ασφαλούς, βγάζουν τον πραγματικό εαυτό τους. *Ανθρώπινο κεφάλαιο: Νέα προγράμματα και δομές κατάρτισης εργαζόμενων και ανέργων. Οργανωτικές παρεμβάσεις σε σχολικές μονάδες. Διεύρυνση και αναβάθμιση της προσχολικής αγωγής. Διευκόλυνση της πληρέστερης ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας. Προσαρμογή του θεσμικού πλαισίου για ενίσχυση έρευνας αιχμής σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα που θα υποστηρίζουν συστάδες (clusters) σε συνδυασμό με την παραγωγή.*

1. Βλ. ενδεικτικά «B. Κικίλιας: Μόνο αν έχουμε κάτω από 500 κρούσματα στις 30 Νοεμβρίου θα γίνει άρση lockdown», 14-11-2020, Διαθέσιμο στο capital.gr.

2. *Η πολιτική οικονομία της πανδημίας (μέρος 1ο)*, περ. Traverso Antifa, τευχ. 1, 4/2020, σελ. 12.

3. *Η πολιτική οικονομία της πανδημίας (μέρος 2ο)*, περ. Traverso Antifa, τευχ. 2, 6/2020, σελ. 16.

4. Όπου ως «εμπορεύματα» πρέπει να εννοήσουμε τόσο τα υλικά και άυλα εμπορεύματα αλλά και τις υπηρεσίες, όσο και την εργατική δύναμη, το «εμπόρευμα των εμπορευμάτων», το οποίο είναι ενσωματωμένο εν δυνάμει στον φορέα του,